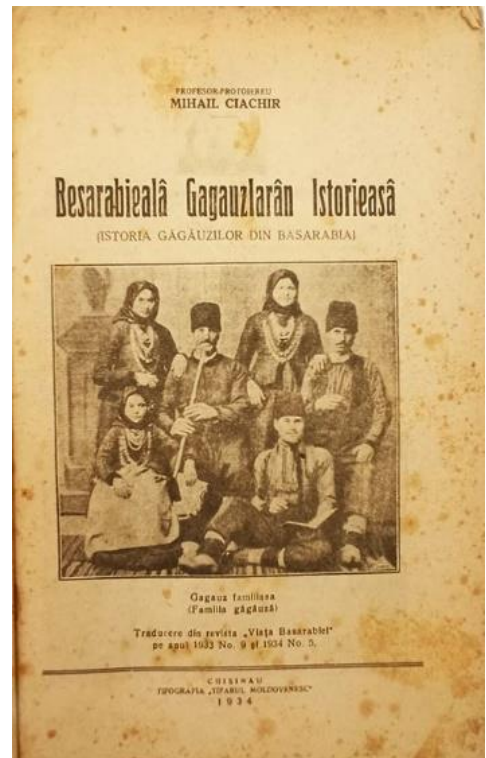

Mihail Çakır'ın *Besarabielâ Gagauzlarân Îstorieasâ* (Basarabyalı Gagauzların Tarihi) Adlı Kitabının Türkiye'deki Çevirisi Üzerine
Serdar ALTUNTAŞ¹

20. yüzyıla dek bilinen herhangi bir yazılı metni bulunmayan Gagavuz Türkçesinin ilk sözlü ürünleri, Moşkov tarafından derlenmiş ve 1904'te Radloff'un Proben serisinin X. cildinde yayımlanmıştır.² Böylelikle Gagavuz Türkçesi ilk kez yazıya geçirilmiştir (Özkan, 2001, s. 749-750). Aynı yıl Gagavuz Türkçesiyle (Moşkov'un çalışmalarından habersizce) yazılar yazan bir diğer isim, Mihail Çakır'dır. Çakır, 1904'te *İncil*'i ve çeşitli dua kitaplarını Kiril alfabesiyle Gagavuz Türkçesine çevirmiş ancak bu yazıları yayımlama izni 1907'de verilmiştir. Çakır'ın, dinî kitapları çevirmesiyle başlayan yazı dili yapma sürecinde Gagavuz Türkçesi, bir din dili hâline getirilmiştir. Dinî içerikli bir gazete de çıkaran Çakır, zamanla Gagavuzların söz varlığı ve tarihi ile ilgili çalışmalar yapmıştır (Özkan, 2014, s. 45).

Çakır, Gagavuz köylerini dolaşıp Gagavuzların âdetlerini, etnik kökenlerini, dilini ve din anlayışlarını araştırıp derlemiştir. Ulaştığı verilere dair kendi görüş ve değerlendirmelerini yazıp *Viata Basarabiei* gazetesinde tefrika ettirmiştir (Özkan, 1999, s. 351). İlk 1933'te 9. sayıdaki 15-24 sayfalarında, diğeri 1934'te 5. sayıdaki 3-20 sayfalarında *Originea Găgăuzilor* adıyla Romence olarak yayımlanmıştır. Ardından bu yazılar, 1934'te bir araya getirilip

¹ Doktorant, Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: srdaralntas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3182-7022.

² *bk.* Radloff, W. [Moşkov], 2015.

Gagavuz Türkçesine çevrilerek *Besarabielâ Gagauzlarân İstorieasâ* adıyla kitaplaştırılmıştır (Özkan, 2014, s. 47).

Anzerlioğlu, Atatürk ile Çakır'ın yazışmalarından bahsedip bu yazışmaları incelemek için Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine bir talepte bulunduğunu, gelen cevapla kitabın bir nüshasının Atatürk'ün Anıtkabir'deki özel kitaplığında olduğu bilgisine ulaştığını belirtmiştir (Anzerlioğlu, 2006, s. 48). Bu bilgiyi Anzerlioğlu'nun çalışmasından önce Güngör ve Argunşah (Güngör ve Argunşah, 2002, s. 39) şu şekilde kaydetmiştir: “Çakır bu kitabını Atatürk'e de göndermiştir. Kitap bugün Atatürk'ün özel kitaplığında bulunmaktadır. Atatürk bu kitabı okumuş ve yanına notlar almıştır.”

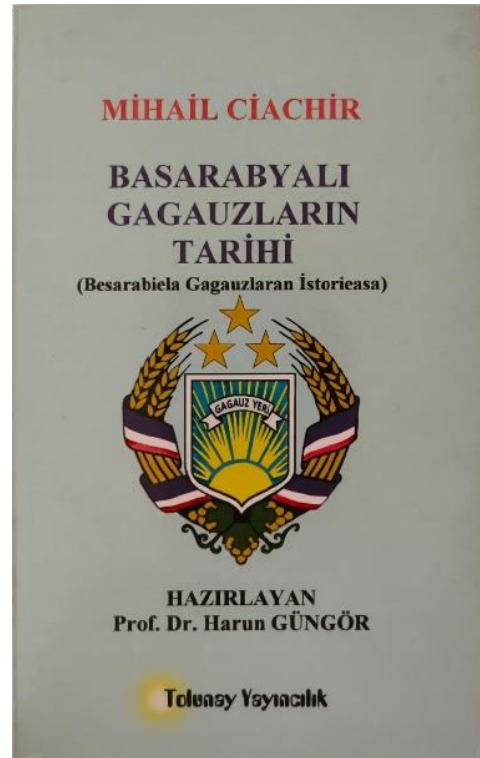
Kitap, Kişinev'de yayımlandıktan 48 yıl sonra Güngör tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Çeviri, önce 1982 yılının Ekim ayında *Türk Dünyası Araştırmaları* dergisinde çıkmıştır (Ciachir, 1982). Ardından kitap hâlinde basımı, 1998'de Tolunay Yayıncılık tarafından Niğde'de yapılmıştır.

Kitap kapağında “Mihail Ciachir Basarabyalı Gagauzların Tarihi (Besarabiela Gagauzlaran İstorieasa)”, iç kapakta “Basarabielâ Gagauzlarân İstorieasâ” yazılıdır. Kitabın arka kapağında Çakır'ın bir görseli ile biyografisi verilmiştir. Bahsi geçen biyografi şu şekildedir:

“Mihail Ciachir (Çakır) (1861-1938), Gagauz Türklerinden din adamı ve edip. Moldova Cumhuriyeti'nin Çadır Lunga kasabasında doğmuş. Kişinev şehrinde ölmüştür. Basarabya Rus idaresinde iken Kişinev'deki ruhban okulunda okuyan Çakır, 1881-1908 yıllarında Rusça ve Eski Slavca, 1914-1919 yıllarında da aynı müessesede matematik ve tabii ilimler okumuştur.

1884'te papaz olan, 1905-1908 yıllarında da mahalli idare meclisine katılan Çakır'ın ilk yazıları 1884'te Rus dergilerinde çıkmış, 1919'da Basarabya Romen idaresine geçince Çakır, yazılarını Romen 'Luminatorul' dergilerine vermeye başlamış, ayrıca Gagauz Türkçesi ile de yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır:

Cartitica de rugaciuni (Dua Kitapçığı) 1897 Rus harfleri ile; *Bucoavna moldoveneasca* (Moldov alfabes kitabı) 1898; *Russko Moldovski slovar* (Rusça – Moldovca sözlük) 1907; *Ai Evanghelia* (Mukaddes İncil) 1909-1910, Slav harfleri yazılı Gagauzca; *Allahlâ Liturghiea* (İlahi Lutürji) 1911, Slav harfleri ile yazılı Gagauzca; *Acafist hem moleben Djumle-deanaioz Allahâdourana* (Meryem Anaya tebcil duaları) 1991, Slav harfleriyle yazılı Gagauzca; *Eschi Baalantânân Aiozlalâ İstorieasâ Câsadan* (Kısa Kilise Tarihi) 1912; *Telo Jenşçini* (Kadın Vücudu) 1927; *Priboy Voyni* (Harbin Darbesi) 1929; *Evanhelia Dela Matei* (Matta İncili) 1930; *Evanghelia lui Marcu* (Markus İncili) 1935; *Saatlar hem Psaltir'in Psalomlarâ* (Mezamir Kitabı) 1912-1936; *Lâtin harfleri ile yazılı Gagauzca*; *Besarabielâ Gagauzlarân*

Îstorieasâ (Basarabyalı Gagauzların Tarihi) 1934, Gagauzca; Îstoria Gagauzilor (Gagauzların Tarihi) 1935, Romence; Bizim Saabimiz Îsus Hristosun Aiozlaşâ Îstorieasâ (Efendimiz İsa Mesih'in Mukaddes Tarihi) 1935, Gagauzca; Dua Chitabâ Gagauzlar için (Gagauzlar için Dua Kitabı) 1935, Gagauzca; Dictionar Gagauzo (Tiurco)-Român (Gagauzca-Romence sözlük), 1938."

Kitabın ana bölümü 65 sayfadan oluşmaktadır. "Gagauzların Aslı, Kökü, Menşei", "Gagauz Padişahlığı (Devleti)", "'Gagavuz' Adını Kim Vermiş, Bu Ad Niçin ve Ne Zaman Verilmiştir?", "Gagauzların Basarabya'da (Bucakta) Yerleşmeleri", "Basarabya'da Gagauzlara İyilik ve Yardım Yapan İdareciler Kimlerdir?", "Gagauzların Abideleri", "Gagauzların Kültür ve Edebiyatı", "Gagauzların Zanaatları" ve "Gagauzların Müzik – Çalgı ve Oyunları" olmak üzere toplamda dokuz bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü yoktur. Güngör'ün altı sayfalık "Önsöz"ü ile Çakır'ın bir sayfalık "Yazı Özü" kısımlarının ardından ana bölümlerin ilki olan "Gagauzların Aslı, Kökü, Menşei" başlığına geçilmiştir.

"Önsöz" (s. III-VIII) kısmında kitap hakkında bilgi verilip kitabın öneminden bahsedilmiştir. Kitaptaki hatalar, Çakır'ın kendi dönemindeki kaynakları görememesine bağlanmıştır. Kitabın yayımlandığı 1934 yılı itibarıyla Gagavuzların hayatında meydana gelen ekonomik, kültürel ve politik değişikliklere temas edilmiştir. Gagavuzların Dobruca'dan Moldova'ya göçlerine, 1989'daki nüfus sayımlarına göre Sovyetler Birliği sınırlarındaki dağılımları ile nüfuslarına, Bulgaristan'da da Gagavuzların bulunduklarına, özerklik yolundaki gelişmelerin neler olduğuna ve Gagauz Yeri'nin sınırlarının nasıl belirlendiğine değinilmiştir. Genel olarak Güngör, "Önsöz"de Çakır sonrası Gagavuzların kısa bir tarihini yazmıştır. Ön sözün sonunda da 1995'teki referandumla Gagauz Yeri'ne dâhil edilen yerleşim yerleri, Gagauz Yeri'nin yüzölçümü, nüfusu, başkenti ve Gagauz Yeri'ndeki etnik gruplar ile sayıları verilmiştir. Ön sözün altında 27.10.1995 tarihi not düşülmüştür. Yani kitap, yayımlanmadan üç yıl önce yazılmıştır.

"Yazı Özü" (s. IX) başlıklı kısım, Çakır'ın asıl kitaptaki ön sözüdür. Gagavuzların birçok kez kendisine atalarını, etnik kökenlerini, tarihlerini, sosyal yaşayışlarını, gelenek ve göreneklerini sorduklarını ve kendisinden Gagavuz tarihini yazmasını istediklerini belirtmiştir. Bunun üzerine malzeme toplayıp önce Romence yazılar yazarak bir dergide tefrika ettiğini, ardından Gagavuzların kendi tarihlerini kendi dilleriyle okuyabilmeleri için Gagavuzca bir kitap yayımladığını ifade etmiştir.

"Gagauzların Aslı, Kökü, Menşei" (s. 1-16) başlıklı kısımda tarihî kaynaklarda Gagavuzlarla ilgili malzemelerin bulunmadığı ve Gagavuzlardan kalma herhangi bir tarihî metne rastlanmadığı, bu yüzden Gagavuzlarla ilgili yapılmış çalışmalardan yola çıkılarak bu kitabın yazıldığı belirtilmiştir. Çakır, kendi çalışmasına kadar yapılmış olan araştırmaları ve bu

araştırmaların sahiplerini listelemiştir. Bahsi geçen araştırmacılar ile eserleri şu sırayla verilmiştir: İreçek, *Bulgarların Tarihi* (1878); Nistor, *Basarabya'nın Tarihi* (1923); Grigoroviç'in *Novorosiski Telegraf* adlı gazetede bir yazısı (1870); İvanov, *Rusya'da ve Bulgaristan'da Bulgarlar* (1894); *Brokhauz ve Efron* ansiklopedileri; Titorov, *Bulgarlar Basarabya'da* (1905); Moşkov, *Bender Sancağında Gagavuzlar* (1900). Çakır, Gagavuzlar hakkındaki en geniş bilgilerin ve malzemelerin Moşkov'un çalışmasında bulunduğunu belirterek Moşkov'un Gagavuzlar hakkındaki tespitlerini ve ulaştığı bilgileri çalışmasına almıştır. Moşkov'un "Gagavuzlar Türkleşmiş Bulgar'dır veya Gagavuzlar Uzlardan gelmiştir." şeklindeki iki hipotezine yer vermiştir. Bununla birlikte Gagavuzların Romen, Rum, İtalyan, Yunan olduklarına dair ortaya atılan tezleri ele alıp Gagavuzların halis Türk olduklarına dair görüşünü bildirmiştir. Manov'un ve Radloff'un [Moşkov'un] çalışmalarında yer alan tarihî bilgileri kaynak göstererek Gagavuzların Türk soylu olduklarına dair görüşünü desteklemeye çalışmıştır.

"Gagauz Padişahlığı (Devleti)" (s. 17-20) başlıklı kısımda İzzettin Keykavus'un kurduğu beylikten, Dobrotiç'in beyliği sırasında bulunulan bölgeye kendi adından yola çıkılarak "Dobruca" adının verildiğinden bahsedilmiştir. Manov'un çalışmasındaki bilgilerden hareketle Balık Bey ve Dobrotiç devrindeki devletin gücü ile I. Bayezid'in, beyliği kendi topraklarına katmasına temas edilmiştir. Bu bölümün sonunda, Manov'dan alınan bilgilere göre ulaşılan sonuçlar üç madde hâlinde ele alınmıştır.

"'Gagavuz' Adını Kim Vermiş, Bu Ad Niçin ve Ne Zaman Verilmiştir?" (s. 21-32) başlıklı kısımda Rumlar arasında rivayet olunan Gagavuzların sonradan Türkçeyi öğrenip Türkleştikleri bilgisi verildikten sonra araştırmacıların Gagavuzlar hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Çakır, Radloff ve Moşkov'un Gagavuz adını "Gaga" ile "Uz" kelimelerinden getirdiklerini bildirip Gagavuzlar arasında 40 yıllık bir araştırma yaptığını ve köylülere çeşitli sorular sorarak ortaya atılan Gagavuzların Bulgar, Yunan vs. olduklarına dair iddialara yanıt bulmaya çalıştığını ifade etmiştir. Gagavuzların yaşayışları ile karakteristik özelliklerinden bahsetmiş ve araştırmacıların Gagavuzların Oğuz soyundan olduklarına dair görüşlerine yer vermiştir.

"Gagauzların Basarabya'da (Bucakta) Yerleşmeleri" (s. 33-40) başlıklı kısımda Gagavuzların Karadeniz'den Bulgaristan topraklarına göç ettiklerine ve Dobruca'da bir devlet kurduklarına, ardından Besarabya'ya geçtiklerine, Tatarların Bucak'tan çıkması üzerine Bucak'a yerleştiklerine temas edilmiştir. Besarabya'da kurulan köyler ve kuruldukları yıllar listelenmiştir. Bu bölümde ayrıca Gagavuzların karakteristik özellikleri ve dinî yaşayışları ele alınmıştır. Ayrıca kitabın aslında bulunmayıp Maria Maruneviç Vasilyevna tarafından

hazırlanan “XIX. Yüzyılda Güney Basarabya’da (Bucak’ta) Gagauz Köyleri” başlıklı bir haritaya yer verilmiştir.

“Basarabya’da Gagauzlara İyilik ve Yardım Yapan İdareciler Kimlerdir?” (s. 41-50) başlıklı kısımda Gagavuzlara iş ve toprak vermesi sonucu “Çadır” ve “Orak” köylerini kurmaları dolayısıyla Balluş, Gagavuzlara en çok yardımı dokunan kişi olarak belirtilmiştir. General İnzov’un Gagavuzlar arasında kiliseye gitme alışkanlığını kazandırması ve bu uğurda çeşitli girişimlerde bulunması ayrıca her Gagavuz köyüne bir idareci göndermesi dolayısıyla Gagavuzlar arasında iyi anıldığı, rivayetlerle beraber uzunca anlatılmıştır. Köylerde koloni kurup idare ederek Gagavuzları kıtlıktan kurtarması nedeniyle Butkov ile Komrat’ta Gagavuzlar için lise açması dolayısıyla İvanov da Gagavuzlara yardım eden isimler arasında gösterilmiştir.

“Gagauzların Abideleri” (s. 51-52) başlıklı kısımda Sobor Kilisesi, Ay Mitrofon Kilisesi, Merder’in anısına dikilen mezar kitabesi Gagavuzların yapıtları olarak verilmiştir. Bucak’ta kendilerine toprak veren Rus çarlarının anısına I. Nikolay’ın Tuna Nehri’nden askerlerini geçirdiği yerde ve askerlerin geçmesi için dua ettiği yerde iki ayrı abide dikildiğinden bahsedilmiştir. Çakır, bu yapıların Gagavuzlara atalarını ve Rus çarlarının kendilerine iyiliklerinin dokunduklarını hatırlatmasını dilemiştir.

“Gagauzların Kültür ve Edebiyatı” (s. 53-57) başlıklı kısımda Gagavuzların yaşadıkları ülkelerdeki okullarda ülkelerin kendi dilleriyle (Bulgarca, Moldovanca, Romence, Rumca vs.) eğitim gördükleri, bu dillerle yazmaları dolayısıyla yazılı edebiyatlarının olmadığı belirtilmiştir. Buna karşın Gagavuzların sözlü edebiyatlarının gelişmiş olduğu ve kendi aralarında duydukları mânî, masal, ninni gibi halk bilimi ürünlerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı ifade edilmiştir. Çakır, Gagavuzların ilk yazılı ürünlerinin kendisinin 1904’te Gagavuz Türkçesine çevirdiği dinî metinlerin olduğunu söylemiştir. Kişinev’de Kiril alfabesiyle Gagavuzca kitapların yazıldığını, Latin harfli kitaplarla ilgili yazıların *Luminatorul* gazetesinde Latin harfleriyle Gagavuzca yazıldığını ve kendisinin bu tip çalışmalarının başta geldiğini söylemiştir. Vladimir Kasım’ın, kilisede Gagavuzlara yaptığı bir konuşmasına yer vermiştir. Konuşmada Çakır’ın Gagavuz Türkçesi ile yazılar yazmasının önemi dualarla anılmıştır. Söz konusu konuşmadan şu kısım örnek olarak verilebilir (Ciachir, 1998, s. 56):

“Cenâbımız Mihail Çakır’dan önce onun zamanına kadar Gagauz dilinde yazılmış bir tek kâğıt parçası bile yoktu. Kril ve Method’un Slavlar için yaptığı büyük hizmeti siz de bizim için yapıp bizi feyizlendirdiniz.

Kilisede ve evlerde okuyabilmemiz için İncil'i Gagauz diline çevirmekle en büyük hizmeti yaptınız."

"Gagauzların Zanaatları" (s. 59-61) başlıklı kısımda Gagavuzların Besarabya'ya göç ettiklerinde balıkçılık, çobanlık gibi işleri yaptıkları ve arazinin azalmasıyla arıcılık, bağcılık, çiftçilik, ipek böcekçiliği işlerine yöneldikleri bilgisi verilmiş ve Gagavuzların asıl zanaatlarının çiftçilik olduğu belirtilmiştir. Çakır'ın Gagavuzların çiftçilik anlayışlarına dair verdiği bilgilere göre Gagavuzlar arazilerini ikiye ayırırlar, bir bölümüne arpa, buğday, çavdar gibi tahılları ekerken bir bölümüne de kuru buğdaya (mısır) ekerler. Bu yöntemle toprağın verimliliğini artırdıklarına inanırlar. Gagavuzların âdetleri ve sözlü ürünleri de bu zanaatları üzerine şekillenmiştir.

"Gagauzların Müzik – Çalgı ve Oyunları" (s. 63-65) başlıklı kısımda Gagavuzların gayda, kaval, kemençe, kobal gibi enstrümanları kullandıkları belirtilmiştir. Gagavuzların özel günlerde "horu" adı verilen bir oyun oynadıklarından bahsedilmiş ve bu oyunun türlerinin neler oldukları anlatılmıştır. Diğer geleneksel oyunlara da temas edildikten sonra kendilerine izin verilmemesi dolayısıyla Gagavuzların evlerinde gizlice türkü okudukları bilgisi verilmiştir. Son bölüm ve kitap şu sözlerle bitirilmiştir: "*Gagauzların türküleri minor melodikalı, kasvetli, kahırlı, kederli ve dargındır. Bu da onların eskiden çok zorluk çektiklerini gösteriyor.*" (Ciachir, 1998, s. 65).

Çakır, Gagavuz Türkçesiyle yazdığı ilk çalışmalarında çağdaşı olan çalışmalardan habersizdi. Daha sonra söz konusu çalışmaları inceleyip onlardan istifade ederek *Besarabielâ Gagauzlarân Istorieasâ* kitabını yazmıştır. Genel olarak Gagavuzların etnik kökenlerine dair görüşlerden ve iddialardan bahsedip kendi araştırmaları ve soruşturmaları sonucunda Gagavuzların Uzlardan geldiğini izah etmeye çalışmıştır. Kitap, Besarabya'ya göç eden Gagavuz Türklerinin tarihini anlatmakla beraber Gagavuzların atalarını, geçim kaynaklarını, mimari eserlerini, kökenlerini, günlük yaşam ve kültürlerini ele alması bakımından da önemlidir. Kitap, bugün Gagavuzlarla ilgili yapılan çalışmalar için başvuru ilk kaynaklardan biridir. Kitabı Türkiye Türkçesine çeviren merhum hocamız Prof. Dr. Harun Güngör'e minnettarız.

Kaynakça

- Anzerlioğlu, Y. (2006). Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri. *Bilig*, S. 39, 31-51.
- Ciachir, M. (1982). Besarabyalı Gagauzların Tarihi. (Çev. Harun Güngör). *Türk Dünyası Araştırmaları*. S. 20, 208-242.

- Ciachir, M. (1998). *Basarabyalı Gagauzların Tarihi (Besarabelâ Gagauzlarân Îstorieasâ)*. (Haz. Harun Güngör). Ankara: Tolunay Yayıncılık.
- Güngör, H. – Argunşah, M. (2002). *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, N. (1991). “Mihail Çakır”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C.12, Ankara, 351-357.
- Özkan, N. (2001). Gagavuz Türkçesinin Sözlükleri Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. S. 12, 749-760.
- Özkan, N. (2014). Gagavuz Yazı Dilinin Kurucusu Mihail Çakır. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 43, 43-49.
- Radloff, W. [Moşkov]. (2015). *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*. (Haz. T. Çulha – M. Duranlı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

Kitabın aslını içeren görsel aşağıdaki adresten 21.12.2024 tarihinde alınmıştır:

<https://euphemiasahaf.com/products/gagauzlar-besarabya-besarabiela-gagauzlaran-istoriesa-istoria-gagauzilor-din-basarabia-traducere-din-revista-viata-basarabel-pe-anul-1933-no-9-sl-1934-no-5-i-e-besarabyadaki-gagauzlarin-tarihi>